

Ніна Федорівна Федорова,

кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу моніторингу дітей та молоді
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

Вікторія Василівна Ємець,

старший науковий співробітник
науково-організаційного відділу
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

Наталія Броніславівна Соколовська,

заступник завідуючого
науково-організаційного відділу
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 376 - 056.45

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ У НАВЧАННІ ТА ВИХОВАННІ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

*Учителем становится не тот, кто хочет,
а тот, кто жертвует собой.
Д. Кришнамурти*

В статье автор описывает ценностные ориентиры современного учителя, которые отображают требования времени, сопоставляя их с историей развития образования. Показывает основные типы функций и виды деятельности учителя, а также типы значимых профессиональных отношений.

Ключевые слова: дифференциация, интеграция, одаренность, педагогическое взаимодействие.

In this article author describes values of modern teacher, reflected demands of the time, correlating with the history of giftedness' development. The Author shows basic types of functions and types of teacher's activities, also types of valuable professional relationship.

Key words: differentiation, integration, giftedness, pedagogical cooperation.

Сьогодні в Україні будь-який загальноосвітній навчальний заклад є важливим соціальним інститутом, що відображає стан і тенденції розвитку суспільства та впливає на нього. У свою чергу, зміни в системі суспільних відносин активно впливають на освіту, потребують від неї мобільності і адекватної відповіді на задачі нового історичного етапу. Система освіти повинна відповідати потребам розвитку країни, де необхідно врахувати національні, мовні та етнокультурні аспекти, що виражають гуманітарно-естетичну спрямованість.

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку педагогічної освіти є не тільки диференціація спеціальностей, але й інтеграція: намагання подолати

вузьку спеціалізацію вчителя і надати йому можливість набути одночасно декілька спеціальностей. Це викликано потребами суспільства (зміни у змісті освіти та поява нових предметів) і забезпечення повної зайнятості (навантаження) вчителя, надав можливість реалізувати творчий потенціал або самовизначитися в одній із спеціальностей.

Існує декілька основ диференціації педагогічних спеціальностей, що об'єднуються у професійну групу «Освіта»:

– залежно від вікового періоду розвитку особистості обумовлюється специфіка взаємовідносин (вихователь дошкільної установи; вчитель

загальноосвітнього навчального закладу; науково-педагогічний працівник вищого навчального закладу, педагог професійно-технічного навчального закладу, учитель-андрагог, який працює з дорослими в системі підвищення кваліфікації, перепідготовки тощо);

– на основі предметних знань, що виступають в якості засобів взаємодії (наприклад, учитель історії, музики, фізики тощо);

– на основі особливостей психофізіологічного та соціального розвитку особистості, з якою взаємодіє вчитель (наприклад, дефектологи, сурдопедагоги тощо);

– групи спеціалістів, які працюють у різних типах навчальних закладів (учитель системи загальної освіти, позашкільної, професійної або додаткової тощо).

Професія в цілому – це основний вид трудової професійної діяльності людини. Педагогічна професія – одна з давніх на Землі, її можна назвати однією з вічних і неперехідних сфер людської діяльності.

Функцію соціалізації – долучення дітей і дорослих до соціального досвіду – виконував єдиний інститут соціального виховання – сім'я.

Докорінний поділ праці між чоловіками та жінками зумовив те, що чоловіки почали навчатися військовій справі, а жінки – готувати їжу, виготовляти одяг, забезпечувати відповідні умови життя.

Подальший цивілізаційний розвиток людства (перехід від патріархальної сім'ї до осілого існування, поява економічних відносин і політичної організації суспільства, науки, релігії) зумовив виникнення інституту освіти та системи виховання.

У розвинених цивілізаціях – Китаї, Греції, Римі – з'явилася елементарна освіта для вільних громадян і вища – для заможних.

Таким чином, виникає педагогічна діяльність, а також клас людей, які займаються цією професією.

Поняття «педагог» грецького походження (*paidagogos* – вести дитину) виконував функцію морального нагляду за дітьми. У Давній Греції існували такі вчителі: *граматисти* (елементарний вчитель), *педотриб* (учитель гімнастики), *кефорист* (учитель музики) та інші.

Видатними педагогами Давньої Греції були філософи, які заснували школи: Піфагор, Сократ, Платон – засновник Академії, Аристотель – учитель Олександра Македонського і засновник Лікея.

Учитель і педагог – особистості, які займалися педагогічною діяльністю. Ці слова часто вживаються як синоніми, хоча їх спектр діяльності значно ширший. Чинне законодавство України, у тому числі Закон «Про освіту», чітко розмежовує ці поняття. *Учителем* називають педагога, який працює у загальноосвітніх навчальних закладах, ліцеях, гімназіях, коледжах та викладає один чи декілька навчальних предметів. *Педагог* – загальний термін, що використовується для позначення особистостей, які займаються різними видами педагогічної діяльності, але законом визначено, що це особа, яка працює у професійно-технічних училищах, коледжах. *Науково-педагогічний працівник* викладає у вищих навчальних закладах.

Виникає питання. Чи можна назвати педагогічною діяльністю людини, яка навчає і виховує інших, не займаючись нею професійно? Очевидно, так, оскільки потреба бути вчителем, вихователем може виникнути у будь-якої дорослої людини на певній стадії її особистісного та професійного розвитку.

Разом з тим, педагогічна діяльність не завжди присутня там, де виникає взаємодія між людьми, тому що вона відбувається стихійно та сприймається спрямовано. Є мудре висловлювання: «Вчитель приходить до того, хто готовий до навчання».

Відмінність педагогічної діяльності від будь-якої іншої, відрізняється в духовному характері, що визначає особливість її компонентів (див. табл. 1).

Таблиця 1
Структура виробничої та педагогічної діяльності

Компоненти діяльності	Виробнича діяльність	Педагогічна діяльність
Суб'єкт	Інженер, технік, робочий	Педагог
Об'єкт (предмет)	Матеріали, технології	Формування та розвиток особистості того, хто навчається
Засоби	Обладнання, механізми	Методи та засоби навчання і виховання, сама особистість педагога
Продукт/продукція	Матеріальні цінності	Духовні цінності: освіченість, вихованість особистості

У центрі будь-якої діяльності існує «суб'єкт» – той, хто здійснює цю діяльність, і «об'єкт» – на кого ця діяльність спрямована. Специфіка педагогічної діяльності пов'язана з особливостями «об'єкта» та «предмета» цієї діяльності. Педагогічна діяльність виконує творчу соціальну функцію: у процесі не тільки формується та розвивається особистість, але й визначається майбутнє її держави, забезпечується її культурний і виробничий потенціал.

Успіх соціалізації та професіоналізації залежить від учителя, його творчого потенціалу, становлення соціальної позиції.

Однією з важливих функцій становлення вчителя є культурно-гуманістична. Освіта є головним механізмом збереження, успадкування та розвитку культури суспільства, що визначає характер цивілізаційного руху вперед.

Поняття «культура» має значне смислове навантаження. Соціологи дають йому біля 500 визначень. Одним більш загальним є «... специфічний спосіб людської діяльності, сукупність її творчої діяльності, результатів цієї діяльності, способів розповсюдження і використання матеріальних цінностей, досягнень в організації суспільних відносин, що сприяють прогресивному розвитку людства» [1]. Тому важливим

завданням учителя є розумова, духовно-моральна, фізична, екологічна, правова, економічна, технологічна культура спілкування та сімейних відносин тощо.

Сутнісними умовами реалізації педагогічної культурно-гуманістичної функції професійної діяльності вчителя Е. Бондаревська вважає:

- відношення до того, хто навчається, як до суб'єкта життя, здібного до культурного самовизначення та саморозвитку;

- сприйняття вчителем себе, як посередника між тим, кого навчаємо і культурою, здібного ввести у власний світ культури та надати допомогу і підтримку особистості в індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей;

- ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є пошук особистісного культурно-просвітницького простору, де живуть і відтворюються зразки сумісного життя дітей і дорослих, здійснюється творення культури і виховання людьми культури [2].

Серед багатьох видів педагогічної діяльності провідна роль належить викладацькій і виховній. Учителю необхідно завжди пам'ятати про допоміжний, обслуговуючий характер власної діяльності, залежно від ролі та значущості, здібностей організовувати діяльність тих, кого навчаємо, надання допомоги у навчанні.

Отже, викладання – це організація вчителем активної пізнавальної діяльності суб'єктів навчання, спрямованої на розв'язання певних завдань. До

основних компетентностей педагогічної діяльності відносяться: особистісний, діяльнісний, інформаційно-теоретичний, результативно-рефлексивний. Вони забезпечують цілісність педагогічної діяльності. Разом з тим, відображають її багатофункціональний характер, що дозволило виділити ці компоненти у самостійну діяльність, визначити складові їх дії. Таким чином, можна вибудувати систему педагогічної діяльності та дії (Н. Кузьміна, Е. Рогов, В. Сластьонін). (Див. табл. 2).

Цілісність особистості передбачає її структурну єдність, наявність таких системних властивостей, що об'єднують інші і є основою її цілісності [4]. У структурі особистості вчителя така роль належить професійно-педагогічній спрямованості, що створює основу, об'єднує основні професійно значущі властивості вчителя.

Педагогічна спрямованість розглядається, як система домінуючих мотивів: інтересів, потреб, нахилів, що збуджують до професійної діяльності. Провідною умовою становлення професійно-педагогічної спрямованості особистості є відкриття педагогічного покликання і формування професійно-ціннісних орієнтацій.

У ціннісних орієнтаціях вчителя можна знайти три провідні типи значущих відношень професійної діяльності:

1) *педагогічна діяльність* (усвідомлення цілі та особистісного смислу цієї діяльності, її суспільна значущість, зацікавленість в результатах тощо);

Таблиця 2

Види діяльності та відповідні їм педагогічні дії

Види педагогічної діяльності	Педагогічні дії
Прогностична – передбачення та прогнозування результату педагогічної діяльності, моделювання педагогічного процесу	Аналіз педагогічної ситуації; висування педагогічних цілей; відбір можливих способів досягнення; передбачення результатів; визначення етапів педагогічного процесу і поділ часу
Проектувальна та конструктивна – проектування та планування педагогічного процесу	Конкретизація цілей і завдань на основі діагностики потреб, інтересів і можливостей суб'єктів навчання; визначення етапів і способів їх реалізації; відбір і композиція навчального матеріалу; визначення педагогічних умов: матеріальні, організаційні, психологічні; планування власних дій і дій тих, кого навчаємо
Організаторська – організація власних педагогічних дій і дій тих, кого навчаємо	Створення мотивації у суб'єктів навчання до діяльності; інтеграція та адаптація навчального матеріалу до рівня підготовленості суб'єктів навчання, їх життєвого досвіду; організація сумісної діяльності за допомогою різних форм і методів; стимулювання самостійної пізнавальної та творчої активності суб'єктів навчання
Комунікативна – побудова між-особистісних взаємодій і відносин, що створюють умови для організації ефективного педагогічного процесу	Сприйняття (перцепція) психологічного стану партнерів по спілкуванню; визначення їх індивідуальних особливостей на основі адекватної інтеграції зовнішніх сигналів; здійснення комунікативної атаки – залучення уваги; встановлення психологічного клімату зі суб'єктами навчання; управління спілкування процесом сумісної діяльності: поділ уваги, швидке реагування на бар'єри, що виникають та їх подолання на основі співробітництва та рівноправного партнерства
Рефлексивна – підведення підсумків педагогічної діяльності	Контроль за результатами освітнього процесу; аналіз і оцінка отриманих результатів з точки зору їх відповідності умовам; з'ясування причин успіху або невдачі; визначення напрямів корекції власної діяльності та професійного вдосконалення

2) *особистість суб'єкта навчання* (його сприйняття та спрямованість на розвиток особистості);

3) *особистість вчителя та відношення до себе*, як учителя (наявність професійного ідеалу та позитивної «Я-концепції», як сукупність уявлень про себе, особистісні і професійні якості).

Провідною цінністю педагогічної діяльності є особистість дитини, її розвиток і становлення.

Таким чином, основним змістом *першого блоку* професійно-ціннісних орієнтацій виступають: орієнтація на інтереси і потреби дитини, повага до неї, прийняття особистісного розвитку, взаємодії та співробітництва із суб'єктами навчання.

Другий блок відображає ставлення до професії та професійної діяльності, що містить орієнтації на цінності професії, які виражають значущість трудової діяльності для особистості, характеризуючи потреби і мотиви участі в ній.

Третій блок професійно-ціннісних орієнтацій вчителя складають орієнтації, що відображають та визначають відношення до особистості педагога і до себе як вчителя. Говорячи про емоційність ставлення вчителя до власної діяльності на її результати, Л. Толстой писав: «Бажаєш наукою виховати учня, люби свою науку і знай про неї все, тоді учні полюблять тебе і науку, а ти виховаєш їх, але якщо сам не любиш її, то скільки б не примушував учити, наука не буде мати виховного впливу» [5].

Тому можемо говорити про те, що ядром ціннісних орієнтацій учителя є його моральні орієнтації, які визначають рівень його професіоналізму, педагогічної культури та проявляються у поведінці, діяльності, відношення до суб'єктів навчання та інших особистостей, вимогах, що висуває перед собою.

Педагогічна професія вимагає від особистості високої професійної культури і високого рівня педагогічної майстерності, що долучають її до загальнолюдської та педагогічної культури суспільства, становлення на цій основі власної та професійної культури. Поняття «культура» завжди асоціюється у нашій свідомості зі вдосконаленням людини, досягненням нею висоти у певній сфері життя або професійній діяльності (культура – культивування), а також долученням до системи вищих цінностей (культура – культ, повага, любов). За висловом В. Біблера, «культура є форма одночасного буття та спілкування людей різних – минулих, сьогоденних, майбутніх – культур, форма діалогу і взаємопородження цих культур» [6].

Культура – це стиль життя, а в цьому стилі – творчість самого життя.

Основою становлення професійної культури педагога виступає його загальна культура, що проявляється у:

- різнобічності, широкому світогляді, ерудиції;
- високому рівні духовних інтересів і запитів, естетичних і моральних потреб у спілкуванні з мистецтвом, людьми та природою;
- культурі мислення, емоційній культурі особистості, культурі діяльності, спілкування, правовій і екологічній культурі тощо. Для характеристики

культурної особистості використовуються такі поняття, як «духовність», «інтелігентність».

Духовність – складне утворення, якісна характеристика свідомості та самосвідомості особистості, що відображає цілісність і гармонію її внутрішнього світу, здібність виходити за межі себе та гармонізувати ставлення з оточуючим світом. Це особливий емоційний стан особистості, що проявляється у рухах душі, загостренні сприйняття того, що оточує людину, здібності до високих духовних станів тощо. Значення поняття «дух» має латинське походження (*spiritus* – подих, тонке повітря, дихання). Психологи вважають, що цілком бездуховних особистостей немає, духовність не знаходиться у залежності зі здібностями та інтелектом людини.

Інтелігентність, як характерна риса культурної особистості, не зводиться до отримання вищої освіти та інтелектуальної професії. Як пише Д. Лихачов, «позбавте інтелігентну особистість повністю її пам'яті. Вона забула все, не буде знати класиків літератури, видатні твори мистецтва, забуде великі історичні події. Але якщо при цьому вона збереже сприймання культурних цінностей, естетичне почуття зможе відрізнити справжнє мистецтво від фальшивки, ... якщо вона зможе зрозуміти характер та індивідуальність іншої особистості, ввійти в її положення, допомогти їй ... – це і є інтелігентна людина ... Інтелігентність не тільки у знаннях, а у здібностях до розуміння іншої особистості. Вона проявляється у тисячі і тисячі дрібниць: у вмінні поважно дискутувати, непомітно допомогти іншій, берегти природу тощо» [7].

Професійно-педагогічна культура вчителя базується на загальній культурі особистості, виступає як проектування у сферу професійної діяльності та особистості педагога, культури в цілому, педагогічної культури суспільства і містить систему загальнолюдських ідей, професійно-ціннісних орієнтацій і особистісних якостей, універсальних способів пізнання та гуманістичних технологій педагогічної діяльності.

Методологічна культура вчителя є достатньо складним особистісним утворенням. Вона містить педагогічну філософію викладача, представлену в його концепції як системі основоположних педагогічних принципів, ідей, що визначають педагогічний світогляд. Побудова власної концепції передбачає: *розвиток, формування, соціалізацію, виховання, навчання, освіти тощо* і повинна вписуватися у загальну концепцію освітнього закладу.

Методологічна діяльність вчителя містить наступні етапи:

- усвідомлення тих завдань, що ставить життя, суспільство, професійна діяльність перед системою освіти;
- аналіз реального стану справ у галузі освіти та викладацькій сфері;
- виявлення протиріч між ними та визначення стратегічних цілей власної діяльності;
- аналіз існуючих концепцій навчання та виховання, вибір відповідних підходів до розв'язання педагогічних проблем;

- визначення основних принципів власної діяльності, провідних напрямів, задач і очікуваних результатів;
- організація пошуково-експериментальної діяльності, що дозволяє перевірити ефективність висунутих припущень;
- діагностика (вивчення та аналіз) результатів власної діяльності. Таким чином, забезпечення системної побудови педагогічного процесу, дозволяє вчителю обґрунтовано визначити програму діяльності, відбирати її зміст, форми та методи.

Культура педагогічного спілкування забезпечує побудову педагогічної взаємодії на основі гуманістичних принципів. Досягнути успіху у діловому спілкуванні зі суб'єктами навчання можна лише тоді, коли встановлено емоційно сприятливі умови відносин. Тому на основі культури педагогічного спілкування містяться особистісні якості вчителя: справедливість, щирість, відкритість, терпимість, витримка, повага, тактовність тощо.

Аксіологічний компонент професійно-педагогічної культури містить систему цінностей, що визначаються ставленням вчителя до власної діяльності, її цілей і засобів, якостей особистості, системи знань, необхідних у професійній діяльності, до себе, як до вчителя. Педагогічні цінності слугують орієнтиром і стимулом його соціальної та професійної активності, що мають гуманістичну природу і сутність, оскільки зосереджують широкий спектр духовних цінностей суспільства. На цій основі формується ціннісна свідомість вчителя, яка є не тільки результатом емоцій, їх осмислення, свідомості та свідомого сприйняття; відбувається становлення гуманістично орієнтованого педагогічного світогляду, системи професійно-ціннісних орієнтацій на емпатійному спілкуванні із суб'єктами навчання, їх розвитком і особистісним становленням, творчою діяльністю, реалізацією високого соціального призначення професії, співробітництва з колегами тощо.

Таким чином, на основі цінностей у структурі професійно-ціннісних орієнтацій у вчителя складається система соціальних установок і особистісних центрацій, що визначають спрямованість педагогічної діяльності, ієрархію інтересів. А. Орлов виділив сім таких центрацій:

- 1) *комфорна* центрація – вчитель орієнтується на оцінку власної діяльності;
- 2) *егоцентрація* – зосередженість вчителя на власних інтересах;
- 3) *альтруїстична* центрація – спрямованість вчителя на інтереси суб'єктів навчання;
- 4) *бюрократична* – центрація на інтересах, вимогах адміністрації;

- 5) *центрація на інтересах батьків*;
- 6) *пізнавальна*, методична центрація – зосередженість на змісті та способах власної діяльності;
- 7) *гуманістична* центрація – особистісно та професійно цінна, спрямована на інтереси власного буття і сутності людей, що передбачає гармонічне поєднання перерахованих центрацій.

Особистісно-творчий компонент професійно-педагогічної культури вчителя визначається спрямованістю та своєрідністю його особистості. Сучасна педагогіка і психологія розглядають становлення самобутності особистості, її самореалізацію і самоактуалізацію як важливу умову успішної професійної діяльності. Гуманістична психологія вбачає сутність та зосередження індивідуальної особистості не в її несхожості, а в унікальності внутрішнього світу, системі цінностей, її відношення до себе та світу.

Таким чином, творча індивідуальність вчителя складається з його самобутнього професійного світогляду, пошуку призначення та смислу життя, здібності створювати нове, яскраве, оригінальне. Учителю повинно бути присутнє: прагнення до самореалізації, покликання, автентичність, ефективне сприйняття реальності, прийняття себе та інших в цілому такими, якими вони є, незалежність та впевненість у собі, безпосередність та щирість, відкритість новому досвіду, гнучкість, динамічність, готовність до змін, становлення [8].

Використані літературні джерела

1. *Гончаренко Н. В.* Духовная культура: источники и движущие силы прогресса [Текст] / С. У. Гончаренко. – К., 1980. – С. 5.
2. *Бондаревская Е. В.* Концепция личности ориентированного образования и целостная педагогическая теория [Текст] / Е. В. Бондаревская / Школа духовности. – 1999. – № 5. – С. 48–49.
3. *Никитина Н. Н., Кислинская Н. В.* введение в педагогическую деятельность: теория и практика: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений [Текст] / Н. Н. Никитина, Н. В. Кислинская. – 2-е изд. испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 224 с.
4. *Рубинштейн Л. С.* Основы общей психологии: в 2-х т. [Текст] / Л. С. Рубинштейн. – М., 1989. – Т. 2.
5. *Толстой Л. Н.* Педагогические сочинения [Текст] / Л. Н. Толстой. – М., 1989.
6. *Библер В. С.* От наукоучения – к логике культуры [Текст] / В. С. Библер. – М., 1991. – С. 289.
7. *Лихачев Д. С.* Земля родная: Книга для учащихся [Текст] / Д. С. Лихачев. – М., 1983. – С. 19.
8. *Маслоу А.* Психология бытия [Текст] / А. Маслоу. – М., 1997.